

Naujos technologijos medicinoje ir etika

Doc. IRAIDA JAKUŠOVAITĖ, doc. ALEKSANDRAS VITKUS

Kauno medicinos universitetas

Etikos problemą išryškinę esminiai XX a. antrosios pusės pokyčiai:

- **Naujos reprodukcinės technologijos, genetinė inžinerija, klonavimas, eutanazija ir kt.**
- **Demokratizacijos plėtotė, paciento teisių gynimas, pacientų autonomija.**
- **Rinkos santykių įsigalėjimas medicinoje.**
- **Riboti medicinos ir sveikatos ištekliai.**

XX a. pabaigos moksliniai medicinos laimėjimai – klonavimas, dirbtinis apskėlinimas bei apvaisinimas, eutanazija ir kt. – sukėlė daugelį teisinių ir etinių problemų. Visos šios problemos susijusios su gyvybės klausimu.

XX a. antroje pusėje atsiranda ir gyvybės nuvertėjimo apraiškų: gyvybe manipuliuojama, eksperimentuojama, jos lengvabūdiškai atsisakoma arba ji lengva ranka atimama artimo ar samdomo žudiko. Gyvybė neteko savo sakralinio matmens.

Klonavimas

XXI a. pirmaisiais metais pasaulyje pasirodė pirmasis klonuotas žmogaus embrionas.

Mokslininkai juokauja, kad pirmasis klonuotas žmogus buvo leva, Dievo sukurta iš Adomo šonkaulio. Klonuoti žmogų – tai gauti kito gyvo ar mirusio žmogaus kopiją. Klonas - tai organizmas, turintis tokius pačius, kaip ir jo pirmtakas, genus. Graikiškas žodis klon reiškia "šakelė". Mat iš medžio šakelės išauga toks pat medis, nuo kurio ta šakelė nuskinta (nors miške nėra dviejų visiškai vienodų medžių).

Gamtoje klonavimo amžius toks pat, kaip ir gyvybės Žemėje. Visi gyvi padarai, kurie dauginasi nelytiniu būdu, klonuoja patys save. Štai bakterijai dalijantis per pusę, abi dukterinės ląstelės gauna tokius pačius genus, kuriuos turėjo motininė ląstelė.

Klonavimo atvejai aptinkami jau Vedų šventraščiuose. Kai deivė Diti buvo nėščia, pusdievis Indra savo mistiška galia pateko į jos įsčias ir sukapojo kūdikį į gabalus. Didelei jo nuostabai kiekviena dalis tapo kūdikiu. Tie vaikai tapo žinomi kaip Maručiai.

Dirbtinio klon istorija prasidėjo praėjusio šimtmečio pradžioje, kai Freiburgo prof. H. Spemanas pirmą kartą "perskėlė embrionus": tam tikroje vietoje jis plauku perskyrė tritono embrioną ir taip atsirado du vienodi tritonai. 1993 m. tokiu pat būdu JAV iš vieno embriono buvo sukurta 17 žmogaus klonų. Bet tai ne suaugusiojo klonavimas. Gerokai daugiau klonų galima sukurti persodinant branduolį. 1986 m. pirmąkart tai buvo padaryta su žinduoliais. Gyvūnui išimama kiaušialąstė, iš jos išsiurbiamas ląstelės branduolys su paveldimąja informacija ir į "tuščią" kiaušialąstę įšvirkščiamas norimo klonuoti gyvūno embrioninės ląstelės branduolys. Gyvybingiausi klonuoti embrionai įsodinami į trečią gyvūną.

Avies Dolly klonavimo atveju nauja buvo tai, kad avis nebuvo klonuotas embrionas, bet subrendusio gyvūno kopija. 1997 m. Ijanas Vilmutas (Ian Wilmut) su kitais škotų biologais (Roslino institutas, Edinburgas, Škotija) išėmė ląsteles iš subrendusios avies tešmens ir suliejo jas su kitos avies kiaušialąste. Kai buvo klonuotas pirmasis žinduolis – avis Dolly (vardas pasirinktas pagal JAV dainininkę Dolly Parton), mokslininkai ėmė skelbti, kad greitai bus sukurtas pirmasis klonuotas žmogus. Tai įvyko netrukus: 2001 m. (2001 12 25) klonuotas ir "pirmasis žmogaus embrionas". Tai žurnalistų apibūdinimas, tačiau iš tikrųjų klonuota pirmoji žmogaus embriono kamieninė ląstelė. Šie darbai yra unikalūs pirmiausia dėl fundamentalios biologinės problemos sprendimo – įrodymo, kad žinduolį galima išauginti iš suaugusio organizmo ląstelės. Juk iki šiol buvo teigiama, kad tik iš

vienos ląstelės – zigotos gali išaugti organizmas, o ši ląstelė yra labai ypatinga – ji turi ne tik visas reikalingas medžiagas, fermentus ir t.t., kurių reikia, kad išaugtų naujas organizmas, bet ir būtinus genus, gautus iš tėvo ir motinos. Juk yra didžiulis skirtumas tarp zigotos ir mūsų bet kurio organo ląstelių.

Beje, kiekviena tyrinėtojų grupė turi savo specifinę klonavimo techniką, tačiau pagrindiniai jų principai bendri. Paveikslėlyje pavaizduota Havajų universiteto mokslininkų (Teruhiko Walayama, Ryuzo Yanagimachi) naudojama vadinamoji Honolulu technika.

Gyvybė negali būti sumanyta ar pradėta kaip medicinos ar biotechnikos produktas: taip ji būtų sudaiktinta ir padaryta technologinių procedūrų objektu. Tai ypač svarbu šiuo metu, kai nevaisingumui išvengti, be dirbtinio apsėklinimo ar apvaisinimo, bus imtas taikyti ir klonavimas. Jei nebūtų išrastas dirbtinis apvaisinimas, niekada nebūtų atsiradę nei klonavimas, nei genetinės inžinerijos projektai.

Terapijai klonavimo idėja yra svarbi, nes klonuotų individų imuninė charakteristika ta pati. Klonavimo perspektyva gundanti: klonas gali būti naudojamas kaip ląstelių telkinys, organų bankas kitiems individams. Be to, klonuotos ląstelės, naudojamos moksliniams tyrimams, gali pasitarnauti vystymosi procesui suprasti ir genetinio aparato tyrinėjimams.

Genetikos sutrikimai embrione gali būti koreguoti genų terapija įterpiant atskiras DNR dalis ar šalinant anomalias ląsteles. Tokie pokyčiai nebus paveldimi. Bet galimas ir gemalo linijų modifikavimas terapiniais bei kitokiais tikslais – tokios modifikacijos metu pakinta individo genomai ir jis perduodamas kitoms kartoms. Atsiveria visiškai nauja galimybė atsirasti naujoms individų rūšims. Tokių veiksmų padariniai kol kas nežinomi. Už tai valstybė, kiekvienos šalies parlamentas turi stengtis sumažinti neigiamus padarinius, nors neįmanoma moraliniais argumentais sumažinti technologijos pažangos.

Kur garantija, kad turtuoliai nepanorės turėti savo antrininko vien tam, kad galėtų jį nuuodyti ir pasinaudoti jo atsarginėmis kūno dalimis? Ar bus puiki žmogaus savijauta, jei jis žinos, kad buvo klonuotas ir kad gali bet kada sutikti savo antrininką arba jį net sutiks?

Tačiau šiuo metu nereikia įsivaizduoti, kad jau rytoj pradėsime kopijuoti asmenybes. Juk dirbtinai sukurti "padaryti" klonai turės pradėti savo gyvenimą kaip ir visi normalūs žmonės: jie turės būti išnešioti moters kūne (juk dar nepradėta konstruoti dirbtinė gimda, dar net neįsivaizduojama, kaip ji turėtų atrodyti), vėliau turėtų gimti vaikais (įvaikinti jie turėtų būti "įsčiose"), paskui pereiti kūdikystės, vaikystės laikotarpius ir tik tada taptų brandžiomis asmenybėmis. Žinoma, šiuolaikinis mokslas negali tiksliai pasakyti, kiek asmenybė ir charakteris priklauso nuo auklėjimo, o kiek nulemia genai, nors teigiama, kad auklėjimo įtaka gana didelė. Kokia asmenybė išaugs, viskas priklausys nuo aplinkos, kurioje ji augs. Žinoma, fizinis panašumas į pirmtaką bus didelis.

Kai bus pradėti klonuoti žmonės, teks ko gero iš naujo apmąstyti tėvystės ir motinystės sąvokas. Taip pat teks apmąstyti ir vaiko sampratą – vaikas iš tikrųjų turės tik vieną iš tėvų. Be abejo, keisis santykiai tarp lyčių – jos juk nebebus būtinos rūšies išlikimui, kaip yra dabar.

Jau sukurti transgeniniai gyvūnai, augalai, mikroorganizmai, kurie atliekant DNR manipuliacijas gali akivaizdžiai parodyti individo vystymosi eigą nuo vienos ląstelės iki viso organizmo. Pasitelkus tokią techniką galima bandyti kurti ir transgeninius žmones, ypač terapiniais tikslais. Pavyzdžiui, žmogui būtų galima įterpti genų, kurių jis neturi. Taip atsiranda naujų iki šiol nežinomų savybių. Bet ši procedūra labai pavojinga, nes genetinis individo aparatas yra labai jautrus įvairiems veiksniams, ir tai gali sukelti nenumatytų padarinių. Kokie bus tie padariniai, jei bus klonuota mutantinė ląstelė? Klonuojant individus galima sukurti tam tikrą žmonių rūšį, kuria būtų galima manipuliuoti ar įvairiai piktnaudžiauti.

Bet juk tikroji civilizacijos pažanga yra ne tik pastangos patobulinti gamtą, savęs pažinimas, biogenetikos dėsnių supratimas, bet drauge ir išsivadavimas iš materialaus pasaulio siekiant dvasinio pasaulio tobulybės. "Jei mes to nedarytume, tiesiog be reikalo gyventume bei švaistytume laiką", - teigia dvasininkas Jayadvaita Swami. Genetikos centro vadovas prof. V.Kučinskas Vilniuje Mokslininkų rūmuose vykusioje diskusijoje teigė, kad robotai jau rado savo nišą ir šiandien tarnauja žmonėms, taip ir klonavimas ras savo pritaikymą.

Dirbtinis apsėklinimas ir apvaisinimas

1978 m. liepos 26 d. Oldemo (Anglija) ligoninėje Leslė Brau pagimdė pirmąjį pasaulyje "dirbtinai" pradėtą kūdikį. Ginekologas Patrikas Steplou ir fiziologas Robertas Edvardsas iš Kembridžo universiteto panaudojo metodą, kurį jau buvo bandę visą dešimtmetį. Jį kūrė remdamiesi amerikiečių Dž.Roko ir Šetlio, anglų M.Čantono ir Č.Ostinimo, italo D.Petručio ir kt. moksliniais darbais bei rekomendacijomis. Šiems mokslininkams jau 1969 m. buvo pavykę apsėklinti žmogaus kiaušinėlių. Šiuos darbus smarkiai kritikavo bažnyčia, todėl mokslininkai ėmė

nebeskelbti savo eksperimentų rezultatų. Tik tada pranešė pasauliui apie naują nevaisingumo gydymo metodą, kai visiškai įsitikino savo eksperimentų sėkme.

Reiktų priminti, kad dabar egzistuoja natūralaus apskėlinimo ir apvaisinimo bei dirbtinio apskėlinimo ir apvaisinimo būdai. Šių procesų supratimas praplečia mūsų žinias apie dauginimosi procesus. Terminai "apvaisinimas" ir "apskėlinimas" yra netapatūs jau vien tuo, kad apskėlinimui reikia daug spermatozoidų, o apvaisinimui tik vieno. Šie terminai dar nėra nusistovėję ir mokslinėje literatūroje, nes jų apibrėžimai atsirado tik ėmus kalbėti apie moters dirbtinį apskėlinimą bei apvaisinimą.

Apskėlinimas – tai vyro ir moters tarpusavio santykių visuma, užtikrinanti subrendusio spermatozoido ir subrendusios kiaušialąstės kontaktą. Pagal embriologus tai yra į patelės lytinius takus natūralus ar dirbtinis spermos suleidimas, užtikrinantis lytinių ląstelių susitikimą. Atlikus apskėlinimą (natūralų ar dirbtinį), apvaisinimas gali įvykti arba neįvykti.

Apvaisinimas – fiziologinis procesas, kurio metu spermatozoidas, jau būdamas moters lytiniuose takuose, įsiskverbia į kiaušialąstę, jų branduoliai susilieja ir susidaro pirmoji būsimą organizmo ląstelė – zigota. Apvaisinimas būdingas organizmams, kurie dauginasi lytiškai. Klasikiniu atveju apvaisinimas suprantamas, kai į kiaušialąstę prasiskverbia vienas spermatozoidas (pas žmogų), kuris ją sužadina tolesniam dalijimuisi ir nulemia būsimą individo lytį. Apvaisintoje kiaušialąstėje atsikuria dvigubas chromosomų rinkinys, kurį turi visos kiekvienos gyvūno rūšies somatinės ląstelės.

Kai po dirbtinio apskėlinimo apvaisinimas neįvyksta, pvz., nevyksta spermatozoidų akrosominė reakcija ar jie ne visiškai subręsta, taikomas dirbtinis apvaisinimas. **Dirbtinio apvaisinimo** atveju į kiaušialąstę specialia adata įleidžiamas spermatozoidas ir kiaušialąstė cheminėmis medžiagomis sužadinama. Šiuo metu šis metodas pradėtas taikyti daugelyje pasaulio šalių. Tai vadinamoji intracitoplazminė spermatozoido injekcija. Dirbtinio apvaisinimo metodas Lietuvoje tik pernai pradėtas taikyti.

Daugelis žinomų mokslininkų ir teologų prieštaravo tokiam apskėlinimo ar apvaisinimo būdai, kaip pažeidžiančiam moralę, etiką ir socialinę tvarką medicinoje, be to, baimintasi apsigimimų. Vatikanas, nors ir nepaskelbė oficialios pozicijos šiuo klausimu, pareiškė esant "nepakenčiamą bet kokį kišimąsi į gamtą".

Taip išsipildė Oslo Hakslio pranašystė apie dirbtinai apvaisintų embrionų gimimą, 1948 m. aprašytą jo knygoje "Šaunusis naujasis pasaulis". Šiuo metu jau ir Lietuvoje esama per 100 dirbtinai apskėlintų bei apvaisintų gimimų.

Taigi matome, kad senas problemas, kaip abortas (vaisius), bei visus XX a. mokslinius atradimus, kaip eutanazija (žmogus), dirbtinis vaisinimas (embrionas), klonavimas (ląstelė), jungia gyvybės etinė problema: viena gyvybė aukojama vardan kitos.

Naujausi mokslo ir technologijos atradimai biomedicinos srityje suteikia mums naujas galimybes reguliuoti pradines žmogaus gyvybės fazes. Neišvengiamai kyla klausimas, ar priemonės, leidžiančios mums techniškai tai įvykdyti, yra etiškai ir juridškai leistinos? Nėra vieningos nuomonės, kokie turėtų būti mokslo pažangos ribojimai ir kokio laipsnio apsauga turėtų būti suteikta žmogaus embrionui. Atsakyti į klausimą, nuo kada prasideda gyvybė, kaip asmens apraiška, ir dabar neįmanoma.

Nagrinėjant dar negimusių žmogiškųjų būtybių ontologiją, svarbiausia yra nustatyti, kuo substancija skiriasi nuo daikto. Garsus australų filosofas Peteris Singeris skiria sąvokas būti žmogumi ir būti asmeniu. Būti žmogumi – reiškia priklausyti tam tikrai biologinei rūšiai. Būti asmeniu – tai psichologinė kategorija. Pagal P.Singerį atskiriems žmonėms ji dar netinka (embrionams, vaisiui, žmonėms su įgimtu dideliu smegenų pakenkimu) arba jau nebetinka (sutrikus smegenų veiklai, esant psichiškai dideliu debilumui, sergant silpnaprotyste). Jis teigia: "Kadangi vaisius nėra asmuo, tai nėra vienas vaisius negali turėti tokių pat pretenzijų į gyvybę kaip asmuo".

Remiantis aristoteliškuoju ar tomistiniu požiūriu, galima teigti, kad kiekviena substancija yra individualizuota esmė, egzistuojanti kaip labai unifikuota visuma, kuri yra ontologiškai pirminė savo sudedamųjų dalių atžvilgiu. Vadinasi, substancija yra kažkas daugiau už paprastų dalių ir savybių sumą. Taigi substancija turi vidinę prigimtį, o daiktai jos neturi. Štai žmogaus sukurtas automobilis neturi vidinės prigimties, nes jį surinkti iš dalių galime tokį, kokį norime, o žmogaus zigota, kuri susidaro susijungus abiejų lytinių ląstelių branduoliams, sukuria kokybiškai naujo tipo ląstelę. Ji jau turi diploidinį chromosomų rinkinį, yra pasirengusi segmentacijai ir tolesniam naujo organizmo vystymuisi.

Žmogus – tai ne skirtingos sąmonės struktūros, skirtingi kūno organai, susieti vidiniais ryšiais, o tam tikra ontologinė visuma, nulemianti asmens identitetą, kuris pasireiškia visais žmogaus raidos etapais. Tai būdinga ir žmogaus moralei (apvaisintam kiaušinėliui dalijantis susidaranti ląstelių kekė), ir embrionui, ir vaisiui.

Pažvelkime į ontologinį žmogaus embriono klausimą (kad žmogus yra substancija) iš “už” ir “prieš” pozicijų:

Prieš:

1. Klasikinė esminės prigimties doktrina yra per daug diskretiška ir jai trūksta galios viską paaiškinti išoriniais ryšiais.
2. “Esmė” yra tik chimera, kurios empiriškai negalima pagrįsti. Genetiniai variantai yra labai svarbūs tos pačios žmonių populiacijos nariams ir žmonės turi tiek žmogiškųjų prigimčių, kiek yra žmonių.
3. Priklausomumo kuriai nors rūšiai atsiradimas yra procesas. Žmogaus gemalai ir embrionai skiriasi nuo žmogaus, kuriuo jie pagaliau taps, vadinasi, jie nėra žmogiškosios būtybės, o tik tampa jomis.

Visi organizmai yra “genetiškai užprogramuoti tapti” specifiskai diferencijuotomis esybėmis.

Už:

1. Egzistuoja ribos, tarp kurių žmogus išlieka savimi, nepaisant visos įvairovės ryšių, kuriuos jam tenka patirti santykiaujant su aplinka. Atskiros rūšies nariai turi unifikuatą ir dėsningą struktūrą, kurios negali paveikti atsitiktinumas ir aplinka.
2. Universalioji žmogiškoji prigimtis padeda suprasti, kodėl tam tikra unifikuota individų grupė vadinama žmonėmis. Esminė egzistavimo prigimtis apima tą būdingą savybių rinkinį, kuris išskiria šią rūšį iš kitų rūšių (išskirtinių savybių skaičius visiškai nesvarbus).
3. Žmogaus naujagimis ir suaugęs žmogus, žmogaus embrionas, vaisius bei vienerių metų vaikas yra to paties organizmo skirtingos stadijos.

Ir vaisius, ir suaugęs žmogus vienodai yra žmonės. Ir tai gali būti teigiama tik todėl, kad jie turi vienodą žmogiškąją prigimtį. Ši esminė prigimtis valdo metamorfozę visą žmogaus gyvenimą.

Žmogaus embrionas, turėdamas tokią pačią genetinę programą, kaip ir suaugęs žmogus, kuriuo jis ilgainiui taps, yra pilnateisis žmogiškosios rūšies narys.

Žmogaus embrioną kaip pilnateisį žmogų paremia šie argumentai:

- suaugęs žmogus yra galutinis nuoseklaus organizmo augimo nuo pat jo pradėjimo išdava;
- šiame vystymesi, kuris yra svarbus pagal organizmo ontologinį statusą, nėra pertrūkio;
- žmogaus vaisius yra žmogus iš pat pradžių.

Taigi apvaisinimas yra kokybinis šuolis, staigus ir tikslus, ontologiškai radikalus įvykis, kuris garantuoja žmogaus asmens individualumą ir vientisumą. Tam tikrų charakteristikų ar elgesio formų nebuvimas, o tai neišvengiama embriono gyvenime, nereiškia asmens nebuvimo: embrionas “yra” asmuo, jis tikrai “nesielgia” kaip asmuo. Taigi kalbėdami apie žmogų kalbame ir apie asmenį.

Kita strateginė mąstymo kryptis yra empirinis funkcionalizmas, atmetantis asmens egzistavimą pirminėse embrioninio vystymosi stadijose. Šis požiūris nurodo, kad embrionas yra žmogiška būtybė, bet dar ne asmuo.

T.Engelhardtas teigia, kad ne visi žmonės yra asmenys. Gemalai, kūdikiai, psichikos ligoniai, komos ištikti žmonės – tai žmonės, bet ne asmenys. Jie nedalyvauja etiniame (bendruomenės) gyvenime, nes neturi asmens charakteristikų (savimonės, proto, supratimo, kas gera ir bloga) ir negali normaliai elgtis. Tai sugeba tik asmenys. Tos trys asmens charakteristikos suteikia žmogui autonomiją (teises, pareigas, savigarbą), todėl beprasmis kalbėti apie gemalų, kūdikių, psichikos ligonių bei kitų žmonių – ne asmenų – autonomiją.

Taigi T.Engelhardtas teigia, kad tokios būtybės, kurios turi tik galimybę išsivystyti į asmenis, dar nėra asmenys. Taip teigdamas, jis suteikia asmenims visišką laisvę elgtis su gemalais ir zigotomis pagal aplinkybes. Šiame kontekste jis kalba apie nėštumo nutraukimo problemą, tačiau tai galima pritaikyti ir kitiems su gyvybe susijusiems XX a. medicinos atradimams.

Tarkime, kad suprantama, jog gemalai, vaisiai dar nėra asmenys, bet tik turi visas galimybes jais tapti. Tai kaip juos vertinti? Jeigu juos vertinsime kaip pilnateisius būsimosios visuomenės atstovus, žalodami ar žudydami gemalus ir embrionus, žalojame ir žudome būsimosios visuomenės narius. Taigi reikia ieškoti legalių būdų, kurie užtikrintų gemalų ir embrionų saugumą.

O dabar, tarkime, psichikos ligonių bei komos ištiktų žmonių likimą ims spręsti kiekvienos etinės bendruomenės nariai, jų komisijos. Tačiau gerai žinoma, kad ne visada etinės bendruomenės nuostatos sutampa su atskiros šeimos nuostatomis ir iš to kyla problemos, t.y. suteikti ar nesuteikti tam šeimos nariui su psichikos negalia socialinį statusą. Todėl kyla klausimas, kokią teisę turi etinės bendruomenės nariai versti šeimos narius elgtis su savo neįgaliais kūdikiais prieš šeimos narių sprendimą. T.Engelhardtas teigia, kad reikia subalansuoti laukiamą naudą ir galimas išlaidas, kurių gali būti leidžiant tėvams konkrečiomis aplinkybėmis apsispręsti, kaip jiems elgtis su savo neįgalium vaiku. Tai jau buvo daroma. Kadais Graikijoje visiškai nukaršę seneliai būdavo nužudomi, tačiau jų išmintis parodė, kad ir jie kai kada būna labai naudingi.

Taigi viskas priklauso nuo situacijos: jei tėvai neatsisako neįgalaus kūdikio, tai jam brandi visuomenė turi suteikti visas vaiko teises, taip jis įgauna socialinį statusą ir visuomenėje. Kūdikiams su sunkia psichine negalia irgi visuomenė gali suteikti ypatingą socialinių asmenų statusą. Tai priklausys nuo to, kaip juos priims žmonės ir kokias teises, bet ne pareigas, jiems suteiks. Taigi galimas įvairus asmens traktavimas, asmens kaip moralinio subjekto ir asmens kaip socialinio subjekto.

Etinė bendruomenė turi sutarti, ko verta užgimstanti žmogaus gyvybė. Idėja, kad žmogaus embrionas gali būti teisinis subjektas, atmetama. Geriausiu atveju tokios teisės gali būti tik susitarimo objektas. Štai, pavyzdžiui, Anglijoje leidžiama atlikti eksperimentus su embrionais tik iki 8 blastomerų, kitose šalyse – iki 16, JAV norima apskritai uždrausti klonavimo eksperimentus ir t.t. Lietuvoje, pasak Šeimos ir vaiko reikalų komisijos pirmininkės V.Aleknaitės-Abramikienės, pavyko sustabdyti biomedicininį tyrimų etikos įstatyme nuostatą – leisti Lietuvoje eksperimentuoti su embrionais. Šiuo metu Lietuvoje neleidžiama eksperimentuoti su embrionais.

Taigi nauji medicinos mokslo laimėjimai iškėlė dar daugiau klausimų XXI amžiuje. Nepaisant pastangų surasti racionalų sprendimą, šie klausimai ir teoriškai, ir praktiškai vis dar lieka atviri.

Embriono prigimties moralinis statusas

Kartu su dirbtinio apsidėklavimo ir apvaisinimo įdiegimu į klinikinę praktiką atsirado nemažai problemų, kurių dar nepajėgia išspręsti mūsų visuomenė. Dėl to vėl iškyla embriono prigimties moralinio statuso problema. O svarbiausias klausimas – eksperimentavimo su embrionais teisėtumas. Etines problemas kelia ir embrioninių ląstelių, audinių bei kitų dalių naudojimas. Taip pat kyla klausimas, kaip vertinti per anksti gimusių vaisių naudojimą terapiniams ar eksperimentavimo tikslams.

XX amžius – donorystės amžius. Dirbtinio apvaisinimo specialistė Gražina Bogdanskienė klausia: “Jeigu žmonės kitiems dovanoja savo širdį, inkstus ar kraują, kodėl negalima kiaušialąsčių donorystė?”

Lietuvoje kiaušialąsčių ir embrionų donorystė nėra draudžiama, nors Lietuvos Seimas vis dar nepriima dirbtinio apsidėklavimo bei apvaisinimo įstatymo. Kiaušialąsčių donorystė padeda moterims, pasiekusioms menopauzę, tai yra toms, kurių kiaušidės nebeatlieka savo funkcijų ir nesubrandina kiaušinėlių. Tuomet vyro sperma apvaisinama donorės kiaušialąstė ir perkeliama į norinčios vaiko susilaukti motinos gimdą.

Spermos donorystė padeda ir toms šeimoms, kai vyro spermoje per mažai spermatozoidų. Tada yra galimybė pasinaudoti anonimų sperma iš spermos bankų. Mes pabrėžiame, kad turėtų būti panaudota anonimų sperma, nes gali atsitikti taip, kaip atsitiko Kanadoje. Viena lesbiečių pora paprašė apvaisinti jų kiaušialąstes dirbtinio apvaisinimo būdu (t.y. duoti spermą) savo gero pažįstamo. Gimus trims naujagimiams, ši pora nutarė kreiptis į teismą, kad iš savo pažįstamo prisiteistų pinigų vaikų išlaikymui. Taip gali nutikti, kai žinomas fiziologinis tėvas.

Galimas ir kitas variantas – kai visai nėra vyro spermoje spermatozoidų (t.y. vienas ar tik keli vietoj normos – 150-350 mln.). Tokiais atvejais tinka dirbtinis apvaisinimas, t.y. intracitoplazminė injekcija, kai į moters ar donorės kiaušialąstę specialiais prietaisais įdedamas tik vienas spermatozoidas. Įvykus dirbtiniam apvaisinimui gemalas perkeliama į moters gimdą, kur pradeda vystytis gemalas, vaisius ir ateityje gims naujagimis.

Panaudojant dirbtinio apsidėklinimo ar apvaisinimo metodiką, visad gaunamas embrionų skaičius būna didesnis už atgal į gimdą implantuotų embrionų skaičių. Laikoma, kad normaliai reikia implantuoti 2-3-4 embrionus (tai priklauso nuo klinikos gydytojų), o skatinant ovuliaciją gaunama kelis kartus daugiau. Paskui atrenkami implantuoti tinkami embrionai ir sunaikinami netinkami, tačiau po to likę 3-4 "laisvi" embrionai užšaldomi ir laikomi tol, kol paaiškėja, kad moters gimdoje implantuoti embrionai pradėjo vystytis, o po kiek laiko sulaukiama ir naujagimio. Jei nepavyksta implantacija, nėra nėštumo, šie užšaldyti embrionai atšildomi ir dar kartą bandomi implantuoti tai moteriškai, kurios jie yra. Jau 2002 m. sausio mėnesį taip išvydo pasaulį pirmas Lietuvoje naujagimis, pradėtas iš užšaldyto embriono. Likusieji embrionai gali būti panaudojami implantuoti kitoms moterims, jei sutinka tikrieji tėvai. O jei jie nesutinka, tokie embrionai sunaikinami.

Embrionų (gemalų) užšaldymo technika atveria gimimo galimybę po tėvų mirties. Štai JAV vienos turtingos poros apsidėklinimui buvo panaudotas dirbtinis apsidėklinimas. Kol vyko klinikos laboratorijoje natūralus apvaisinimas, tėvai sumanė nuskristi lėktuvu pailsėti, tačiau lėktuvui sudužus pora žuvo. Jei šie besivystantys 6-12 blastomerų (ląstelių) gemalai būtų implantuoti kokiam nors moteriai (savanorei), ar tie išsivystę ir gimę naujagimiai taptų tėvų turto paveldėtojai? JAV teismas nesugebėjo jį tai atsakyti, nes dar nėra pasaulyje jokios teisinės normos tokiu atveju. Tad tie gemalai buvo sunaikinti, nes nebuvo jokio testamentu ir nuorodos, kaip su jais kitaip pasielgti.

Ne mažiau etinių problemų susiję su "surogatine" motinyste. Viena nevaisinga pora sutiko, kad jų nevaisingumo gydymui būtų panaudotas dirbtinis apsidėklinimas, tačiau implantaciją (t.y. vaisiaus išnešiojimą ir gimdymą) pavedė pagal sutartį kitai moteriai. Gimus naujagimiui, prasidėjo teismo procesas, nes pagimdžiusi moteris (ir paėmusi pinigus) nebenorėjo atiduoti naujagimio. Teismas priteisė, kad moteriai "surogatei", tik išnešiojusiai ir pagimdžiusiai naujagimį, kūdikis nepriklauso, nes buvo sudaryta sutartis ir paimti pinigai.

Štai neseniai Prancūzijoje moteris pagimdė brolio vaiką. Šis įvykis nebūtų atkreipęs žiniasklaidos dėmesio, jei ne ta aplinkybė, kad berniuko motinai "surogatei" Joaninei – 62 metai. Donoru tapo jos brolis Robertas, o donore – amerikietė Debora. Brolio sperma buvo apvaisintos Deboros kiaušialąstės ir implantuotos viena Joaninei (Roberto seseriai), o kita – Deborai. Visa tai kainavo 520 tūkst. litų. Sėkmė lydėjo abi moteris – Joaninė Prancūzijoje pagimdė berniuką, o Debora Kalifornijoje – mergaitę (pagal susitarimą ji buvo perduota Joaninei).

Vakarų Europos šalyse sukėlė aršius ginčus vyresnių nei 60 metų moterų dirbtinis apvaisinimas. Dauguma mokslininkų įsitikinę, kad rizika nepateisina priemonių. Tiesa, čia kraujomaišos nebuvo, nes apvaisinta donorės kiaušialąstė, o moterys panaudotos kaip "indas, kuriame vystėsi vaisius". Vis dėlto atsiranda vienas kitas gydytojas, kuris už pinigus sutinka implantuoti vyresnėms kaip 50 metų moterims embrioną.

Nuo atsakymo į klausimą, kas yra žmogaus embrionas, priklauso atsakymas į klausimą, kaip turėtų būti su juo elgiamasi. Jei žmogaus embrionas jau yra asmuo, tai jis yra moralinis ir teisinis subjektas. Jei asmens gyvenimas įrašytas jau zigotoje, tada žmogaus embrionas turėtų būti morališkai gerbiamas ir juridiškai apsaugotas netgi vienląstėje stadijoje.

Jei žmogaus gyvybė prasideda apvaisinimu, vadinasi, individo buvimas žmonių giminės nariu prasideda nuo apvaisinimo. Šio požiūrio laikosi katalikiškoji filosofija. Kauno jėzuitų gimnazijos direktorius kun. G. Vitkus teigia, kad apvaisinta kiaušialąstė jau yra žmogiška būtybė, kurios gyvybė neliečiama. Liberaliosios filosofijos šalininkų nuomone katalikiškasis požiūris nėra teisingas, nes kiaušinėlis ar spermatozoidas yra gyvi ir prieš apvaisinimą, be jų nebūtų įmanomas apvaisinimas. Tačiau reikia priminti, kad netgi tada, kai apvaisinimas vyksta tinkama linkme, jis nesibaigia indu. Be to, apvaisintas kiaušinėlis negali būti laikomas nauju indu, nes gali formuotis du ar trys individai.

Taigi žmogaus gyvybės pradžios idėja yra labai problemiška. Liberaliosios filosofijos atstovai mato skirtumą tarp individo potencialios ir potencialios tapti indu. Šis skirtumas leidžia apvaisintą kiaušinėlį laikyti apsaugota būtybe nesuteikiant jokios moralinės svarbos gyvenančioms lytinėms žmogaus ląstelėms, kurios gali tapti indu.

Netgi jei būtų tiesa, kad tik apvaisintas kiaušinėlis turi potencialią tapti tikra žmogiška būtybe, pirmiausia reikėtų atsakyti į klausimą, kodėl tai daro jį morališkai svarbų. Atsakymas toks: todėl, kad jis yra morališkai tinkamas tam, kad realizuotų žmogiškąją potencialią. Todėl yra pagrindo manyti, kad sprendžiant gali ar negali būti embrionai naudojami tyrimams, būtina žiūrėti ne į jų potencialą, bet į tai, kas jie yra.

Mokslinėje literatūroje keliamas klausimas, ar uždraudimas mokslinių tyrimų (pvz., klonuotų embrionų kūrimas, dirbtinis apvaisinimas ir pan.) nėra tyrimų laisvės suvaržymas. Teisė į mokslinį tyrimą turėtų būti ginama. Atviroje visuomenėje mokslinė informacija ir žinios turėtų plisti laisvai ir be apribojimų, jei pati informacija nėra žalinga.

Prieš kelerius metus vokiečių filosofas Hansas Jonas, kalbėdamas apie etikos dilemas, susijusias su žmogaus klonavimu, teigė, kad tapataus žmogaus kūrimas yra situacija, kurios reikia išvengti. Jo nuomone, hipotetinis klonas žinotų per daug apie save ir kiti žinotų per daug apie jį.

Esamybės ir siekinio kolizija akivaizdi.

<http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/04/04med.html>